

CARELIA

1
99

Eino Karhu

Mitä nykytiede sanoo kansoista, kansakunnista ja kansallisuusliikkeistä?

Näkökannat lähentyvät

Kirjailijoiden lisäksi myös akateemisen etnologiatieteen edustajat tarkistavat käsityksiään. Ennenhän ei Venäjän, saati sitten Neuvostoliiton, kolonialismista ollut tapana puhua. Virallinen propaganda ei kylläkään unohtanut tylyä luonnehdintaa, jonka mukaan tsaari-Venäjä oli ollut kansojen vankila, mutta se korosti jatkuvasti, että nuo kansat olivat liittyneet "isoonveljeen" omasta vapaasta tahdostaan ja kuuluneet Venäjän valtakuntaan historian eri kausina vapaaehtoisesti. Jos tuolloin olikin jouduttu turvautumaan sotilaalliseen voimaan, niin se ei joutunut Venäjän yhteyteen liitettävien kansojen vastustuksesta, vaan pikemminkin niiden taantumuksellisen huippukerroksen lyhytnäköisyydestä tai laajentumishaluisten vihamielisten valtioiden vehkeilyistä. Veljeskansojen vapaaehtoinen liittyminen kuvattiin neuvostoaikana useinkin jo muinaisina aikoina Venäjän valtion muotoutumista lei-

manneeksi historialliseksi erikoispiirteeksi. Tällä käsityksellä oli neuvostoaikana oma ideologinen oikeutuksensa: oli ajateltavissa, että itse historia oli menetellyt kaukonäköisesti, sillä lukuisat Venäjän yhteyteen kuuluneet kansat olivat yhdessä suorittaneet yhteiskunnallisen vallankumouksen ja ryhtyneet rakentamaan uutta yhteiskuntaa.

Tuo ideologinen oikeutus on nyt kapitalismin restauraatioaikana kumoutunut itsestään. Nykyäänhän ei ainoastaan Venäjän kapinoita ja vallankumouksia, vaan myös kaikkia kumouksia ja mullistuksia pidetään täysin lähettäminä rangaistuksina ja onnettomuuksina. Sen vuoksi tsaarihallituksen kuten bolševikkienkin harjoittamaa kansallisuuspolitiikkaa, sen saavutuksia ja epäonnistumisia voidaan luonnehtia siirtomaapolitiikan yleismaailmallista taustaa vasten. Länsimaiset etnologit, joiden teoksia meillä nykyään arvostetaan ja siteerataan kernaasti, ovat jo pitkään kiinnittäneet huomiota tähän seikkaan. Esimerkiksi englantilainen etnologi Hugh Seton-Watson korostaa kirjassaan *Nations and States* (Kansakunnat ja valtiot, 1977) yksiselitteisesti, että Siperian valloitus muistutti paljolti Pohjois-Amerikan

valloitusta. Tutkija tekee yhden ainoan varauksen: kun "perustuslaillinen Englanti" antoi Yhdysvaltojen itsenäistyttyä, niin Venäjän itsevaltius osoittautui lujakätisemmäksi.⁹

Tosin tuo väite ei viime aikoina ole tuntunut kiistattomalta. Esimerkiksi V.A. Tiškov katsoo, että hajoaminen uhkasi myös tsaari-Venäjää ja että totalitaarinen bolševikkihallinto merkitsi vain tilapäistä lykkäystä ja pelastusta.¹⁰ Jäljempänä näemme, että Venäjän hallitsijat olivat aina tietoisia monikansallisen imperiumin hajoamisvaarasta ja että varoituksia esitettiin yllin kyllin jo Katariina II:n hallituskaudesta alkaen.

Kiinnostus ulkomaiseen etnologiatieteen on kasvanut, siitä todistavat mm. katsaukset Venäjän kansallisuusongelmia koskeviin länsimaisiin tutkimuksiin. Esimerkkinä voi mainita J.I. Kortšaginin kirjan "Pohjois-Venäjän kansat 1900-luvulla: uudistusprosessin arviointi länsieurooppalaisessa ja pohjoisamerikkalaisessa historiankirjoituksessa" (1994). Kyse on siitä, miten länsimaiset tutkijat kuvaavat Pohjolan noin kahdenkymmenenviiden pienilukuisen kansan menneisyyttä ja nykypäivää, miten he tarkastelevat seudun kolonisaation vaiheita ja vertailevat niitä länsivaltojen siirtomaapolitiikkaan. Muuan ero johtuu objektiivisesta maantieteellisestä tekijästä: länsimaiden merentakaiset siirtomaanomistukset ovat sijainneet valtaviin matkojen päässä emämaasta, kun taas Siperia, Keski-Aasia ja Kaukasia ovat Venäjän lähialueita. Siperian lakeuksia on voitu hyödyntää vähitellen, onhan kukin uudisasutusalue sijainnut jo asutetun seudun naapuruudessa. Muita eroja ei länsimaisten tutkijoiden mielestä ole esiintynyt. Uusia alueita on liitetty aseellisen valtauksen tai kaupallis-taloudellisen ekspansioon ja myöhemmin tapahtuneen hallinnollisen valtakuntaan yhdistämisen tietä. Kuten kirjan tekijä toteaa, monet ulkomaiset tutkijat arvioivat myönteisesti sen tosiasian, että vuoden 1917 jälkeen Venäjälle syntyi kansallisia tasavaltoja ja autonomioita; samalla he huomauttavat, ettei tuolloin julistettua

kansallisuuspolitiikkaa kehitetty käytännössä edelleen. Stalinin diktatuurin aikana kansallisuusongelmat "työnnettiin pitkäksi aikaa pakastimeen", niin kuin nykypäivän kommentaattorit asian ilmaisevat. Virallinen fra-seologia ja vallitsevien olojen säilyttämiseen tähdätty politiikka loivat vain harhakuvan, että noihin ongelmiin olisi löydetty lopullinen ja kaikkia tyydyttävä ratkaisu.

Monien kansallisuusongelmiin liittyvien käsitteiden tulkinta on muuttunut — myös länsimaisilta asiantuntijoilta saatujen vaikutteiden ansiosta. Tämä koskee ennen muuta käsitettä nationalismi. Moskovassa ilmestyi vuonna 1991 venäjännös sosiaaliantropologian tutkijan, Cambridgen yliopiston professorin Ernst Gellnerin kirjasta *Kansakunnat ja nationalismi* (englanninkielinen painos näki päivänvalon 1983). Tekijä selvittää venäläiselle lukijalle tarkoitettussa esipuheessa nationalismi-sanan merkityseroa englannin ja venäjän kielessä. Nykyvenäjässä sanaa käytetään negatiivisessa merkityksessä tarkoittamaan kansallista suvaitsemattomuutta, ahdasmielisyyttä ja poikkeusaseman tavoittelua. Englannin kielessä sitä vastoin sanaa nationalismi käytetään tekijän mukaan neutraalissa merkityksessä, jossa ei ole sen paremmin hyväksyvää kuin paheksuvaaakaan vivahdusta. Edelleen esipuheessa sanotaan: tekijä tarkoittaa nationalismilla "periaatetta, jonka mukaan poliittisten ja etnisten yksiköiden täytyy käydä yksiin ja joka lisäksi vaatii, että johtajat ja johdettavat kukin poliittisen yksikön sisällä kuuluisivat samaan etnokseen. Tämä periaate voi olla hyvä tai huono; se voi olla yleispätevä tai aivan sopimaton — kysymys jää auki. Sanan merkityssisältö ei saa millään tavoin vaikuttaa johtopäätöksiin."¹¹ Johtopäätökset riippuvat kulloisistakin olosuhteista eivätkä arvattavasti voi olla yksiselitteisiä kaikille kansallisten selkkausten osapuolille.

Monet venäläiset etnologit ovat viime aikoina — Gellneriin viitaten tai ilman viittauksia — omaksuneet nationalismi-käsitteen tällaisen "neutraalin" tulkinnan, jolloin tämä

käsite on sovellettavissa käytännöllisesti katsoen jokaiseen kansalliseen vapautus- ja kulttuuriliikkeeseen, jokaisen kansakunnan muodostusprosessiin.¹² Siinä voi nähdä jonkinlaisen vastareaktion lähimenneisyyteen, jolloin sana nationalismi merkitsi virallisessa poliittisessa kielenkäytössä kriminaalista leimaa. Käsitteen uustulkinnan tuntee meillä Venäjällä ehkä vain suppea asiantuntijaryhmä, mutta ei suuri yleisö. Sen sijaan eräät muut 1800-luvulla yleisesti käytetyt mutta neuvostoaikana jonkin verran unohdetut termit ja sanonnat kuten kansallisuusaate, kansallinen herääminen ja kansallinen yhtenäisyys myönteisessä mielessä ovat nykyisin yleistyneet. Esimerkiksi puhutaan venäläisestä kansallisuusaatteesta venäläisten kansallisen itsetunnon tiivistyneenä ilmauksena. Myös uusia termejä käytetään kernaasti: kansallinen mentaliteetti, kansallinen identiteetti ym.

Suhtautuminen kansallisuusongelmiin muuttuu keskustelujen ja maailman kokemuksiin perehtymisen ansiosta entistä järkevämmäksi ja tasapuolisemmaksi. Kansakunta on historiallinen käsite, mutta sen historiallisuus on käsitettävä oikein menemättä äärimmäisyyksiin. Vaikka ikuisia kansakuntia ei ole olemassa, kansakunnat ovat kuitenkin melko pysyviä muodostumia, joiden rinnalla poliittiset hallintojärjestelmät ovat paljon lyhytikäisempiä. Kansakunnat eivät ole vain myötäseuraava tekijä historiallisen tapahtumisen "liitännäisenä" ja "kylkiäisenä", vaan nimenomaan kansakunnat vaikuttavat voimakkaasti historialliseen tapahtumiseen kulloinkin maailmanpolitiikka mukaan luettuna.

Asian tiimoilta on esitetty varsin kategorisia arvioita. Amerikkalaisen tutkijan M. Lindin artikkeli Liberaalin nationalismin puolustus (1994) alkaa seuraavalla väitteellä: "Kahden viime vuosisadan aikana politiikassa ei ole ollut aatetta, joka olisi voimaltaan verrattavissa siihen yksinkertaiseen teesiin, että jokaisella kansakunnalla on oikeus omaan valtioon ja että sillä täytyy olla sellainen val-

tio (sillä varauksella, että yhdelläkään etnisellä tai kulttuuriryhmällä ei saa olla sellaisessa valtiossa yksinoikeutta valtaan)." Tätä käsitystä perustellaan seuraavasti: "Poikkeuksetta kaikkien, despoottistenkin, monikansallisten valtiomuodostumien usein vaihtomainen tukeminen on yhtä epämielekkästä kuin kaikkien jonkin alueen itsenäistymiseen pyrkivien liikkeiden automaattinen tuomitseminenkin."¹³ Kirjoittaja on varma, että nykyiset kansallisuusliikkeet eri puolilla maailmaa eivät ole menneen vuosisadan jäännös, vaan todiste yhä jatkuvasta uusien kansakuntien historiallisesta muodostusprosessista. Jos kansalliset liikkeet toimivat liberaaleissa perustuslaillisissa puitteissa, niin tämän prosessin estäminen ei ole puolustettavissa sen paremmin poliittisesti kuin moraalisestikaan.

Kansallisuusliikkeistä ja niiden roolista historiassa on esitetty myös äärimmillään vietyjä sosiobiologisia näkemyksiä. Niinpä väitetään, että jonkinlaiset etniset viirikkeet ovat alun alkaen ja nykypäiviin saakka olleet historian liikevoima; jo muinaiset heimot ja sittemmin kansat ja kansakunnat yhdistyivät tai olivat sotajalalla keskenään aina sen mukaan, olivatko ne juuriltaan toisilleen sukua vai ei, ts. etnisen nepotismin eli etnisten sukulaisten suosimisen tai päinvastoin muukalaisvihan vaikutuksesta.¹⁴ Tämä on tietysti äärimmäisyyskanta.

Huomautettakoon ohimennen, että monet länsimaiset etnologit käyttävät mielellään nimitystä kansakunta monikansallisiin valtioihin kuuluvista kansoistakin. Eräät venäläiset asiantuntijat osoittavat tässä suhteessa pidättyvyyttä ja varovaisuutta. Kuten V. A. Tiškov kertoo, Venäjän Federaation kansallisuuspolitiikan konseptia esittelevässä tekstissä kehoitettiin ylipäättään karttamaan termiä kansakunta ja suosimaan sellaisia käsitteitä kuin kansa, kansallisuus, etnokulttuuriset tai kansalliset yhteisöt.¹⁵ Varovaisuus on selitettävissä sillä, että käsite kansakunta yhdistetään tavallisesti valtiolliseen itsemääräämisoikeuteen, jota kylläkin julistettiin neuvostokauden perustuslaissa mutta joka

jäi silti pelkäksi julistukseksi. Nykyään, Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, katsotaan tarkoituksenmukaiseksi, että ollaan innostumatta liikaa julistuksiin ja jopa luovutaan kansallisista autonomioista, koska ne muka soivat kansalaisten yleisvaltakunnallisen tasavertaisuuden periaatetta vastaan. Etnosten autonomiaoikeudet joutuvat ristiriitaan yksilön demokraattisten oikeuksien kanssa, joita tulee kunnioittaa kansalaisten etniseen taustaan katsomatta.

Ongelmasta väitellään venäläisten lehtien palstoilla. Esimerkiksi R.G. Abdulatipov kiistää käsityksen, että "demokratian oloissa yksilön universaalit oikeudet ovat ehdottoman ensisijaisia ja kansalliset kollektiivioikeudet ovat muka aikansa eläneet."¹⁶

Valitettavasti ei ole olemassa yleisesti tunnustettuja oikeusnormeja, jotka poistaisivat kokonaan kansallisuuksien väliset selkkaukset ja takaisivat kansoille tasavertaisuuteen perustuvan vapaan kehityksen. Monikansallisissa valtioissa selkkaukset saavat usein seuraavanlaisen ilmenemismuodon: itsemääräämisoikeuteen vetoava kansakunta pyrkii itsenäistymään, kun taas keskusvalta puolustaa valtion alueellista eheyttä. Teoriassa ja käytännössä nämä kaksi periaatetta ovat vaikeasti yhteensovitettavissa — korkeimpienkin instanssien tasolla, kuten Yhdistyneiden kansakuntien peruskirjassa, jossa ne kumpikin on tuotu esille.

Vanhat ja uudet kansakunnat

Kansakunnat ovat muotoutuneet eri aikoina ja erilaisissa olosuhteissa. Kuten Hugh Seton-Watson edellä mainitussa kirjassa toteaa, Ranskan ja Englannin kansakunta olivat jo 1600-luvun alkuun tultaessa historiallisia realiteetteja. Nationalismin teoreettista oppia sellaisenaan ei kuitenkaan ollut vielä olemassa. Se syntyi 1800-luvulla kansallisten vapautusliikkeiden yleistyessä Euroopassa ja uusien kansakuntien muodostuessa. Tutkijan käsityksen mukaan Ranskan ja Eng-

lannin kansakunta muodostuivat kutakuinkin spontaanisti sitä mukaa kuin keskitetyt valtiot kehittyivät ja vahvistuivat. Valtiolliset ja kansalliset yhdistymisprosessit tapahtuivat vuosisatojen mittaan samanaikaisesti ja olivat toisistaan riippuvaisia.

Nimenomaan Ranska, joka koki porvarillisen vallankumouksen 1700-luvun lopulla ja sitä seuranneen Napoleonin sotien kauden, antoi voimakkaan sysäyksen Euroopan kansallisuusliikkeille ja nationalismiin opin synnylle. Tosin tutkijoilla on vaikeuksia todeta, kumpi oli ennen: liikkeet ennen oppia vai oppi ennen liikkeitä? Ernst Gellner pukee pulman paradoksin muotoon: "Nimenomaan nationalismi synnytti kansakunnan, eikä päinvastoin."¹⁷

Ranska vaikutti historiansa tapahtumien ja aatteidensa voimalla. Tietoisuudessa tapahtui mullistus: vallankumous asetti absolutistisen kuningasvallan, hallitsijasuvun ja säätyetuoikeuksien tilalle valistusaatteiden hengessä julistamansa kansan suvereniteetin ja tasa-arvoon perustuvan kansalaisyhteiskunnan. Eurooppalaiseen oikeustajuntaan vaikutti myös Code Napoléon eli Napoleonin siviililaki (1804), joka vahvisti juridisesti uuden yhteiskuntarakenteen periaatteet. Vallankumouksen jälkeinen ranskalainen yhteiskunta oli heräävien Euroopan kansojen ideologeille tavallaan uudenaikaisen kansakunnan malli, jossa pääpaino pantiin kansalaisvapauksiin ja yksilön oikeuksiin eikä varsinaisia etnisiä kysymyksiä erityisesti korostettu. Kansakuntaa pidettiin ennen kaikkea kansalaisyhteisönä, suvereenina kansana. Tutkijat sanovat tätä mallia kansakunnan ranskalaiseksi muodostusmalliksi.

Saksan kansakunta muovautui toisin. Saksa pysyi pitkään poliittisesti pirstoutuneena; 1800-luvun alkuun tultaessa sen alueella oli noin kolmesataa pikkuvaltiota: herttua-, ruhtinas- ja kuningaskuntia sekä vapaakaupungeja. Napoleon marssi armeijoineen halki Saksan ja supisti tuon valtiopaljouden kolmeen kymmeneen yhdeksään; hän pani alulle muitakin uudistuksia. Toisaalta ranskalais-

ten maahantunkeutuminen nostatti isänmaallisten tunteiden aallon saksalaisten keskuudessa. Saksan vanhoilliset voimat käyttivät kuitenkin Napoleonin vastaista kansallista vapautusliikettä hyväkseen; Ranskan tapahtumien taustaa vasten tarkasteltuna Saksan poliittinen elämä oli passiivista ja laimeaa. Tappioon päättynyt vuoden 1848 vallankumous ei sekään sanottavasti muuttanut Saksan tilannetta, maan yhdistyminen venyi aina 1800-luvun viimeiselle kolmannekselle.

Poliittisen hajanaisuuden ja jälkeenjääneisyyden vallitessa yleissaksalaisen ja yleismaailmallisen kantavuuden saavuttanut kulttuuri oli voimakas yhdistävä tekijä ja edisti Saksan kansakunnan muotoutumista. Saksalaiset eivät pysyneet englantilaisten ja ranskalaisten perässä yhteiskunnallisessa ja poliittisessa kehityksessä, mutta filosofian, estetiikan ja kaunokirjallisuuden alalla he pääsivät 1700- ja 1800-luvun vaihteeseen mennessä johtoasemaan Euroopassa. Saksalainen klassinen filosofia — Kant, Fichte, Schelling, Hegel — merkitsi uutta vaihetta maailman filosofisen ajattelun kehityksessä. Kirjallinen Sturm und Drang (myrsky ja kiihko) —suuntaus herätti yleiseurooppalaista vastakaikua jo siksi, että siihen kuuluvien nerosten joukossa olivat nuoret Goethe ja Schiller, joista tuli maailmankuuluja kirjailijoita. Romanttinen virtaus Euroopan kirjallisuudessa virisi Saksassa, sen aloittivat Jenan ja Heidelbergin romantikot. Saksalaiset olivat kylläkin jäljessä poliittisten tapahtumien osalta, mutta Euroopan tapahtumien ja maailmanhistorian käsittämässä he olivat monia edellä. Friedrich Schlegel, yksi romantiikan huomattavista teoreetikoista, tajusi sen selvästi ja rinnasti rohkeasti ranskalaisten poliittiset ja saksalaisten kulttuuriset aikaansaannokset korostaen kummankin kansan saavutusten yleismaailmallista merkitystä. Hän kirjoitti vuonna 1798 seuraavaa: "Ranskan vallankumous, Fichten Wissenschaftslehre ja Goethen Wilhelm Meister viittaavat aikamme merkittävimpiin tendensseihin. Se

joka vastustaa tätä rinnastusta, joka ei pidä tärkeänä sellaista vallankumousta, joka ei tapahdu kovaäänisesti ja aineellisissa muodoissa, se ei yllä vielä laajaan näkemykseen ihmiskunnan yleisestä historiasta."¹⁸

1700-luvun ja 1800-luvun alun saksalaisilla filosofeilla, esteetikoilla ja kirjailijoilla oli suuret ansiot paitsi oman yleissaksalaisen kansallisen kulttuurin kehittämisessä myös laajemmin kansallisten kulttuurien monimuotoisuuden tajuamisessa, jolloin jokainen niistä miellettiin omaperäisenä ja samalla maailmankulttuuriin kytkeytyvänä. Goethe otti ensinnä käyttöön käsitteen maailmankirjallisuus. Hän katsoi, että historian ja kansojen välisen vuorovaikutuksen uudessa vaiheessa käsite kansalliskirjallisuus ei enää riittänyt.

Goethen vanhempi aikalainen Herder teki tällä alalla mittavan työn. Hän kehitti ajatusjärjestelmän, joka tähdensi kaikkien — myös pienilukuisimpien — kansojen kielten ja kulttuurien itseisarvoa ja kansallishistoriallista omaperäisyyttä, olivatpa kansat millä kehitystasolla tahansa. Herder käsitti maailmankulttuurin ykseydeksi moninaisuudessa, jolloin jokainen kansa toi oman lisänsä yleisihmilleen kulttuuriperintöön. Herderin kuuluisa kokoomateos *Stimmen der Völker in Liedern* (Kansojen ääni lauluina, 1778—1779) saavutti suuren menestyksen ja viritti kiinnostusta kansankulttuuriin monissa maissa. Samaa voidaan sanoa C. Brentanon ja L. Arnimin saksalaisista kansanlaulukokoelmista *Des Knaben Wunderhorn* (Pojan ihmesarvi, 1806—1808) ja Grimmin veljesten kansansatukokoelmista. Nämä teokset tulivat klassisiksi ja herättivät vastakaikua Euroopassa, mm. itämerensuomalaisten kansojen keskuudessa.

Kansakunnan saksalaiselle muodostusmallille on siten tunnusomaista se, että maan poliittista yhdistymistä edelsi valtava kulttuurityö. Saksan yhdistymisen puolesta toimineiden poliitikkojenkin täytyi ottaa tämä seikka omalla tavallaan huomioon. Ei liene suotta kansleri Bismarck sanonut eräillä saksa-

laismailla separatistisia pyrkimyksiä vastaan käytyä taistelua kulttuurikamppailuksi. Hän sanoi myös, että Sedanin taistelussa 1870 "voitti saksalainen koulunopettaja".

Edellä selostettuja kahta kansakunnan muodostusmallia ei tietenkään tarvitse erottaa jyrkästi toisistaan. Niillä oli paljon yhtymäkohtia, kansalliset kulttuuritehtävät yhdistettiin tavalla tai toisella yhteiskunnallisiin ja poliittisiin tehtäviin.

Toisaalta taas oli tuntuja erojakin. Niihin viittaavat ne luonteeltaan erilaiset vaikutteet, joita kansalliseen tietoisuuteen heräivät kansat saivat 1800-luvulla, kun ne nojautuivat sekä ranskalaisten että saksalaisten kokemuksiin. Esimerkiksi Suomen kansallisuusliikkeen pääideologi J. V. Snellman tajusi selvästi noiden vaikutteiden erilaisuuden. Filosofiansa hän oli hegeliläinen, mutta puhui miltei kademielin Ranskan valistusideologian yhteiskunnallisesta ja poliittisesta aktiivisuudesta ja Ranskan kansakunnan nopeatahtisesta edistymisestä käytännön toiminnan alueella; saksalainen ideologia sitä vastoin tuntui Snellmanista liian abstraktiselta, tarkasteluun taipuvaiselta ja yhteiskunnallisesta käytännöstä eristyneeltä. Snellman varoitti maanmiehiään liiallisesta viehtymyksestä saksalaiseen ideologiaan, ettei heistä tulisi sen "vasalleja", ja kehotti ottamaan huomioon Ranskan kokemukset.

Koska Suomen (ja Viron) kansallisuusliike pysyi pitkään nimenomaan kulttuuriliikkeenä, niin saksalaisesta kulttuurista saattoi oppia paljonkin. Ennen kaikkea oli opittava luomaan oma kansallinen kulttuuri.

Mitä tarkoitetaan etnokulttuurisella mobilisaatiolla?

Niille historiallisesti nuorille kansakunnille, joita muodostusajan perusteella pidetään uusina (etupäässä 1800-luku) ja uusimpina (1900-luku), kulttuurin kehittäminen on kan-

sallisen itsetoteutuksen tapana ollut täysin tiedostettu tavoite. Nykytutkimuksissa puhutaan heräävien kansojen etnokulttuurisesta mobilisaatiosta, joka merkitsee voimien määrätietoista keskittämistä omaleimaisen ja elinkykyisen kansallisen kulttuurin ripeätahtiseen kehittämiseen. Poliittinen itsemäärääminen ei ole ajateltavissa ilman kansalliskulttuurista itsemääräämistä eikä ilman kehittyntä kansallista itsetuntoa. On syytä kiinnittää huomiota kolmeen pääkohtaan: kieleen, kansanperinteeseen ja kansalliseen historiaan.

1. Nykyaikaisen kirjakielen luominen

Kamppailussa yleiskansallisen kielen puolesta on seuraavat ulottuvuudet: tieteellis-filologinen (kansanmurteiden tutkimus, sanakirjojen ja kielioppien laadinta, kirjakielen normien kehittäminen), yleissivistyksellinen (omakielisten lehtien ja kirjojen julkaiseminen, äidinkielen opettaminen kouluissa, kaudokkirjallisuuden ja teatterin kehittäminen ym.) sekä hallinnollis-oikeudellinen ulottuvuus (kielen virallinen asema yhteiskunnassa, kielen yhteiskunnallisen merkityksen ja käytön varmistaminen lainsäädäntöteitse).

Huomattakoon, että heräivät kansat pysyvät varhaisvaiheessa vielä talonpoikaisina ja "yksisäätyisinä" etnoksina, koska muut yhteiskunnan säädyt eivät puhu alkuperäisetnoksen kieltä. Niinpä 1800-luvun alkuun tultaessa kaikista suomalais-ugrilaisista kielistä vain unkarin kieli oli Habsburgien Itävalta-Unkarissa paitsi unkarilaisten talonpoikien myös unkarilaisen aatelin ja sivistyneistöpiirin kielenä. Muilla suomalais-ugrilaisilla kansoilla ei vielä ollut omaa sivistyneistöä — lukuun ottamatta niitä harvoja asianharrastajia pappishenkilöiden joukosta, jotka pyrkivät julkaisemaan paikallisia talonpoikia varten vaatimattomia hartauskirjoja heidän äidinkielellään. Vaikka alkusysäyksen suomen- ja vironkielisten kirjojen painamiselle antoi jo 1500-luvun uskonpuhdistus, niin si-

vistynyt yhteiskunta puhui vielä 1800-luvun puolimaissa Suomessa ruotsia ja Virossa saksaa. Vasta 1900-luvun alkuun tultaessa suomesta ja virosta kehittyi nykyaikaisia kirjakieliä. Mitä karjalaisiin ja vepsäläisiin tulee, niin he ottavat vasta ensi askeleita kohti omaa kirjakieltään.

Yleiskansallisen kirjakielen muodostusprosessi hidastuu suuresti, jos kielen käyttöala pysyy rajallisena. Siitä todistaa taaskin suomen ja viron kirjakielen historia. Lähes kolmen vuosisadan ajan noilla kielillä julkaistiin vain harvoja hartauskirjoja. Mikael Agricolan ensimmäisten kirjojen jälkeen tarvittiin kokonainen vuosisata, ennen kuin kokoraamattu ilmestyi suomen kielellä (1642); viron kielellä kokoraamattu näki päivänvalon vielä sata vuotta myöhemmin (1739).

Kuten historiallinen kokemus osoittaa, yleiskansallisten kirjakielten kehitystä vaikeuttaa se, että muutenkin pienilukuiset riippuvuussuhteessa olevat kansat ovat pitkään olleet muiden toimesta hallinnollisten ja valtiollisten rajojen jakamia. Monissa tapauksissa kansalla on pitkän ajan kuluessa saatanut olla kaksikin kirjakieltä, kuten virolaisilla 1500—1700-luvuilla (etelä- ja pohjoisviron kirjakieli) sekä liettualaisilla.¹⁹ Suomalaiset kokivat 1800-luvun alkupuolella murteiden taistelun, jolloin yritettiin luoda useampia kirjakieliä.

Kaksi kirjakieltä esiintyy eräillä suomalais-ugrilaisilla kansoilla nykyäänkin. Esimerkiksi mordvalaiset käyttävät kahta kirjakieltä, ersää ja mokšaa, marit eli tšeremissit samoin vuoritšeremissiiä ja niittyšeremissiiä, komit syrjäänin ja permjakin kirjakieltä.

Karjalaisetkin ovat viime vuosina kehittäneet kahta kirjakieltä: varsinaiskarjalaa ja livvin kieltä. Palautettakoon mieleen, että ennen vanhaan Karjalan alue ja väestö kuuluivat kahteen eri kuvernementtiin, Arkan gelin kuvernementtiin ja Aunuksen kuvernementtiin. Vastaavasti käytettiin eri historiallisia nimityksiä Vienan Karjala ja Aunuksen Karjala. Kummallakin Karjalalla oli omat kie-

lelliset ja etnokulttuuriset erikoispiirteensä.

Se että yhtenäisen kansalliskielen asemesta syntyy kielipareja, johtuu kansallisten yhdistymisprosessien erikoislaatuudesta. Niinpä kansa saattaa olla etnisenä vähemmistönä ja lisäksi asua tietyllä alueella hajallaan, jolloin se ei muodosta kiinteää kokonaisuutta. Sellaisissa oloissa yhtenäisen kansalliskielen muodostuminen näyttää ongelmalliselta. Se riippuu paljolti myös kielen kommunikatiivisesta tehtävästä yhteiskunnassa ja kielen oikeudellisesta asemasta.

2. Kansanperinteen merkitys

Kansanperinteellä on suuri merkitys kansalliseen tietoisuuteen herääville kansoille, etenkin varhaisvaiheessa, jolloin omat kirjalliset traditiot ovat vielä melko kehittymättömiä. Kieli ja perinne ovat vanhinta ja pysyvintä etnokulttuurista omaisuutta. Perinteestä tulee omaperäisyyden symboli. Itse kansa on ollut sekä kielen että perinteen säilyttäjä, joten juuri kansan puoleen on käännettävä silloin kun etsitään vanhoja kansallisia alkujuuria. Sen vuoksi perinteen keruuseen, tutkimukseen, muokkaukseen ja julkaisemiseen kiinnitetään poikkeuksellisen vakavaa huomiota. Tällöin pidetään silmämääränä kahta tarkoitusta, sisäistä ja ulkonaista. Tekemällä tunnetuksi perinnettä kasvatetaan kansallistajuntaa ja luodaan pohjaa nykyaikaiselle kansalliselle kulttuurille; samalla julkaistujen kansanrunoustuotteiden ja niiden käännösten kautta vähän tunnettu kansa esittäytyy sivistysmaailmalle ja todistelee oikeuttaan tulla kuulluksi ja ottaa paikkansa tuossa maailmassa. Kansallisen heräämisen aikakausi nostaa esiin merkittäviä perinteen kerääjiä ja julkaisijoita. Sellaisia olivat Elias Lönnrot (1802—1884) Suomessa ja F.R. Kreutzwald (1803—1882) Virossa; Latviassa K. Barons (835—1923) tuli tunnetuksi vähän myöhemmin, vuosisadan lopussa. Kymmenet ja sadat kerääjät kartuttivat valtavaa perinneaineistoa, Suomen ja

Viron perinnearkistot ovat maailman suurimpia; folkloristiikka kehittyi ja sai kansainvälisen tunnustuksen. Perinteen keruuta ja tunnetuksi tekemistä ei koettu harvojen ja valittujen kamarioppineiden akateemisena puuhailuna vaan koko kansan tehtävänä. Käytännöllisesti katsoen kaikilla Baltian kansoilla — Virossa, Latviassa ja Liettuassa — sekä Suomessa ja Inkerinmaalla yleistyivät 1800-luvun loppupuolella laulujuhlat, jotka keräsivät tuhansia ihmisiä.

Mikä oli se perinnelaji, johon alkuaikoina kohdistui voimakkain kiinnostus? Se ei ollutkaan lyyrinen laulu, vaan nimenomaan eepinen perintö ja mytologia. Jokainen kansa on tietysti kehityksen vaiheessa tuntenut tarvetta koota kaikki kaukaisilta ajoilta säilyneet sankarilaulut ja tarut yhteen ja luoda niiden pohjalta oma kansallinen eepoksensa. Lönnrot yhdisti karjalais-suomalaiset eepiset runot Kalevalaksi (1835, laajennettu painos 1849). Kalevala antoi virikkeen virolaiselle F.R. Faehلمانille (1798—1850), joka jo 1830-luvun lopulla asetti samanlaisen tavoitteen virolaisen eepoksen luomiseksi. Kreutzwald toteutti hankkeen myöhemmin julkaisemalla Kalevipoegin 1857—1861. Kalevala ja Kalevipoeg vaikuttivat vuoroaan latvialaiseen runoilijaan A. Pumpursiin (1841—1902), joka julkaisi vuonna 1888 latvialaisen eepoksen Lačplesis (Karhuntappaja). Kun Lönnrot saattoi Kalevalassa tukeutua runsaaseen eepiseen aineistoon karjalais-suomalaisten runojen muodossa, niin virolaisilla ja latvialaisilla eepiset laulut eivät olleet säilyneet juuri lainkaan. Kreutzwaldin ja Pumpursin käytössä oli vain suorasanaisia taruja ja legendoja, jotka heidän piti varsinkin vapaasti muokattuina pukea eepisten sankarirunojen muotoon. Sen vuoksi Kalevipoeg ja Lačplesis ovat virolaisten ja latvialaisten tutkijoiden käsityksen mukaan paljolti "tekijäpainotteisia" eepisiä teoksia, vaikka niissä onkin käytetty hyväksi perinnettä. Kalevala pohjautuu perinteeseen paljon suuremmassa määrin, Lönnrot ei pitänyt itseään tekijänä vaan kansantradition

jatkajana. Toisin kuin Kalevalassa, virolaisessa ja latvialaisessa eepoksessa ei ole hyödynnetty ainoastaan perinnettä suullisten legendojen ja tarujen muodossa, vaan myös keskiaikaisia kronikoita, joissa kuvastuu Viron ja Latvian kansojen taistelu ristiretkeläisiä ja vierasmaalaisten sortoa vastaan.

Viehtymys perinnepohjaisiin kirjallisiin eepoksiin on johtunut kansojen pyrkimyksistä tajuta menneisyytensä, käsittää "aikain yhteys", yhdistää pakanallinen muinaisuus kristillisyyteen ja tiedostaa itsensä historiallisessa ajassa ja sen liikkeessä.

3. Historia kansallistajunnan osatekijänä

Oman historiansa tunteminen on ollut välttämätöntä monestakin syystä. 1800-luvulla oli edelleen vallalla käsitys, että "historiattomilla" kansoilla ei ole tulevaisuutta, että ne eivät kykene miehistymään ja tulemaan täysiarvoisiksi kansakunniksi. Jo Cicero väitti: "Jos ihminen ei tiedä sitä, mitä oli ennen hänen maailmaantuloaan, niin hän pysyy ikuisena lapsena."²⁰ Historiallinen "aikuistuminen" ja miehistyminen olivat 1800-luvulla herääville kansoille varsin ajankohtainen tehtävä.

Kirjailija ja historioitsija Sakari Topelius piti vuonna 1843 julkisen esitelmän silloin ajankohtaisesta aiheesta "Onko Suomen kansalla historiaa?" Esitelmä oli tarkoitettu keskustelunavaukseksi yliopistopiireissä. Topelius päätyi siihen tulokseen, että suomalaisille heidän oma kansallinen historian sa alkoi vuoden 1809 jälkeen, jolloin he saivat autonomisen itsehallinnon Venäjän yhteydessä. Toisin sanoen oma kansallinen historia yhdistettiin oman valtiomuodon olemassaoloon. Tämä seikka oli tajuttava erityisesti sen vuoksi, että Suomessa oli viriä-mässä kansallisuusliike ja tunnettiin kipeää tarvetta oman menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden tiedostamiseen. Topeliuksen mielestä kaikki edelliset kuusi vuositataa ruotsalaisvaltaa Suomessa olivat jääneet sen kansalle pelkäksi "esihistoriaksi", liian

pitkäksi venyneeksi lapsuudenajaksi. Vuoden 1809 jälkeen Suomen kansa astui Topeliuksen mukaan nuoruuskauteensa tullakseen sitten miehuusikään. Hegeliin viitaten Topelius väitti, että historia sanan varsinaisessa mielessä vaatii tekoja ja tapahtumia, niiden puuttuessa kansalla ja historioitsijoilla ei ole mitään kerrottavaa. Siitä johtui, että suomalaisilta puuttui kansallinen historiankirjoitus, jota kuitenkin oli ryhdyttävä luomaan.

Vähitellen selvisi, ettei kansan historia rajoitu valtiollisiin tapahtumiin, sotiin ja hallitsijoiden vaihdoksiin. Kansalla on myös etninen ja sosiaalishistoriansa. Historialliselta kannalta voitiin tutkia kieltä ja perinnettä, jotka koettiin "vuosisatojen muistina", varsinkin kun kansallista historiaa valaisevia kirjallisia lähteitä oli niukalti.

Kansallisromantiikan aika tarvitsi sankarihohteen kirkastamia historiallisia muistoja ja oppi itsekin valamaan sankarihohdetta menneisyyteen. Muistellessaan myöhemmin tuota aikaa ja Runebergin vuosien 1808—1809 sodasta kertovien isänmaallisten balladien herättämää ihastusta Topelius kirjoitti, että "Suomi tarvitsi sankareita, niin kuin katolilaiset pyhimyksiä".²¹

Syntymässä oleva kansallinen historiankirjoitus ja kaunokirjallisuus sen historialliset lajit kuten historialliset romaanit, historialliset draamat ja balladit mukaan luettuina olivat omiaan syventämään historiallista itsetajuntaa. Noiden lajien ilmaantuminen oli luonnollinen tapahtuma Suomen ja Viron 1800-luvun jälkipuoliskon kirjallisuudessa; 1900-luvulla ne ovat jossain määrin kehittyneet myös Karjalan kirjallisuudessa.

Kansallisen itsetunnon aktiiviselle muotoutumisvaiheelle on luonteenomaista se, että kaikki kulttuurityö palvelee tavalla tai toisella isänmaallisten tunteiden ja kansalaismielen kasvatusta. Isänmaanrakkautta, kunnioitusta omaa kansaa kohtaan ja kansallista omanarvontuntoa arvostetaan eniten. Kuten Hugh Seton-Watson kirjoittaa, sellaisina isänmaallisen innostuksen kausi-

na "kansakunta korvaa Jumalan" samalla tapaa kuin "luokasta tulee marxilaisten ja kvasimarxilaisten sosiaalivallankumouksellisten ihanne".²² Kansallinen kulttuurikehitys on tietysti kiinteästi sidoksissa yhteiskunnalliseen ja poliittiseen kehitykseen.

Viitteet

⁹ Seton-Watson H. Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism. Lontoo 1977. S. 278.

¹⁰ Tiškov V.A. Da izmenitsja molitva tvoja... O novyh podhodah v teorii i praktike mežnatsionalnyh otnosenij. Moskova 1989. S. 18.

¹¹ Lainaus venäjänkielisestä painoksesta: Gellner E. Natsiji i natsionalizm. Moskova 1992. S. 5—6.

¹² Ks. esim. artikkelikokoelmia: 1) Natsionalnoje samosoznanije i natsionalizm v Rossiiskoi Federatsii natšala 1990—h gg. Moskova 1994; 2) Demokratizatsija i obrazy natsionalizma v Rossiiskoi Federatsii 90—h gg. Moskova 1996.

¹³ Lind M. V zaštšitu liberalnogo natsionalizma / Foreign Affairs. Touko—kesäkuu 1994, 73. nide, n:o 3. S. 88 (lainaus venäjännöksestä).

¹⁴ Ks. Kostiainen A. (toim.). Historian vähemmistöt. Turku 1994. S. 24—25.

¹⁵ Kansainvälinen projekti Uregulirovanije natsionalnyh konfliktov. Tiedote n:o 9, toukokuu 1996. S. 4.

¹⁶ Etnologičeski Vestnik. Moskova 1995. N:o 2. S. 16.

¹⁷ Gellner E. Mts. 127.

¹⁸ Istorija estetiki. Pamjatniki morivoi estetičeskoj mysli. Moskova 1967. 3. osa. S. 250—251.

¹⁹ Istorija litovskoi literatury. Vilna 1977. S. 26.

²⁰ Lainaus kirjasta: Griesman B.E. Minorities. S. 26.

²¹ Topelius S. Kootut teokset. Porvoo 1932. Osa XII. S. 460.

²² Seton-Watson H. Nations and States. S. 465.